

Analytical Bulletin

ISSN: 1829-4502

Journal homepage: <https://analytical-bulletin.cccs.am/index.php/ab/index>

CENTER FOR CULTURE
AND
CIVILIZATION STUDIES
FOUNDATION

Sevak Karamyan

Naira Sahakyan, *The Armenian Price of Peace: The Revolutions of 1917 and the Future of Armenia in the Perception of the Armenian Intelligentsia*, Newmag, Yerevan, 2023.

Սևակ Զարամյան

Սահակյան, Նահիրա. *Իտադադության հայկական գինը. 1917-ի հեղափոխություններն ու Հայաստանի սպազան հայ մտավորականների ընկալմամբ*. Newmag, Երևան, 2023.

To cite this article: Sevak Karamyan. “Naira Sahakyan, *The Armenian Price of Peace: The Revolutions of 1917 and the Future of Armenia in the Perception of the Armenian Intelligentsia*, Newmag, Yerevan, 2023.” *Analytical Bulletin (CCCS)* 16 (2023): 142-152 DOI: 10.56673/18294502-23.16-142

To cite this article in Armenian: Սևակ Զարամյան, «Սահակյան, Նահիրա. *Իտադադության հայկական գինը. 1917-ի հեղափոխություններն ու Հայաստանի սպազան հայ մտավորականների ընկալմամբ*. Newmag, Երևան, 2023»». *Վերլուծական տեղեկագիր (ԲՄՀԿ)* 16 (2023): 142-152 DOI: 10.56673/18294502-23.16-142

To link to this article: DOI: [10.56673/18294502-23.16-142](https://doi.org/10.56673/18294502-23.16-142)

Published online:

3 November 2023.

[Submit your article to
this journal](#)

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Մահակյան, Նաիրա. Խաղաղության հայկական զինը. 1917-ի հեղափոխություններն ու Հայաստանի ապագան հայ մտավորականների ընկալմամբ, Newmag, Երևան, 2023.- 304 էջ. - («Մինասյան» մատենաշար)

DOI 10.56673/18294502-23.16-142

Ներկայացվել է՝ 22 Մայիս 2023

Ընդունվել է՝ 16 Օգոստոս 2023

«Խաղաղության հայկական զինը. 1917-ի հեղափոխություններն ու Հայաստանի ապագան հայ մտավորականների ընկալմամբ» մենագրությունը պատմաքաղաքագիտական և պատմասոցիոլոգիական հետազոտության եզակի օրինակ է: Կիրառելով միջգիտակարգային մոտեցում հեղինակն հաջողել է ամբողջական պատկերացում տալ 1917 թվականին Կովկասում ընթացող գործընթացների և ժամանակաշրջանի համար գերակայող գաղափարների մասին:

Հենց սկզբից գրքի շապիկի՝ սիմվոլիզմով, կերպարներով և ընթացող գործընթացներով հագեցած կոմպոզիցիան արդեն իսկ որոշակի տեղեկություն է տրամադրում նշված ժամանակաշրջանի վերաբերյալ: Բուն գիրքը բաղկացած է ներածությունից, 4 գլխից և եզրակացությունից: Ամեն մի գլուխը ինքնին առանձին հետազոտություն է: Միաժամակ գլուխների հաջորդականությունն ու թեմաները գտնվում են միմյանց հետ տրամանաբանական և ժամանակագրական կապի մեջ:

Առաջին գլխում, որը վերնագրված է «Ռուսական Կայսրության կործանումն ու Կովկասը», հեղինակը ոչ միայն բավականին

մանրամասն ներկայացնում է հայտնի իրադարձությունները, այլև տալիս է քաղաքական հասկացությունների և եզրույթների սահմանումներ, պարզաբանում է դրանց նշանակությունն ու իմաստը տվյալ ժամանակաշրջանի համար՝ օգտագործելով պատմական սոցիոլոգիայի, հերմենևտիկայի, կոնցեպտուալ պատմության մեթոդներ, երևույթ, որը գրեթե բացակայում է հայրենի պատմագրության մեջ. սրանով հեղինակը կոտրում է հաստատված ավանդույթն առ այն, որ պատմական գիտությունը չի զբաղվում հասկացությունների սահմանմամբ:

Փետրվարյան հեղափոխությունը, որը տեղի ունեցավ մի կողմից ներքին հակասությունների սրման, մյուս կողմից՝ Առաջին աշխարհամարտի ռազմաճակատում անհաջողությունների ֆոնին, վերջ դրեց Ռուսնովների 300-ամյա կառավարմանը և միապետությունը վերածեց հանրապետության: Դարակազմիկ այս իրադարձությունն իր արձագանքը գտավ կայսրության ազգային փոքրամասնությունների և հատկապես այն ծայրամասերի համար, որոնք միաժամանակ նաև հանդիսանում էին ռազմաճակատ:

Ի թիվս կայսրության մյուս փոքրամասնությունների՝ հայերը ևս ողջունեցին միապետության կործանումն ու նոր Ռուսաստանի ստեղծումը: Հեղինակը փաստարկված ձևով ցույց է տալիս, որ հեղափոխությունը հայ գործիչների կողմից հիմնականում ընկալվում է որպես Ռուսաստանում ապրող ժողովուրդների իրավահավասարության, այլ ոչ թե պետականության վերականգման հնարավորություն (էջ 58): Միաժամանակ հեղափոխությունն արթնացրեց պատերազմի հաղթանակի հույսը, որն անմիջականորեն կապված էր Օսմանյան և Ռուսական կայսրությունների միջև բաժանված Հայաստանի վերամիավորման ու հայության ճակատագրի հետ, ինչը նույնպես չէր ենթադրում պետականության վերականգնում, իսկ ազգային ազատագրական պայքարն ընկալվում էր որպես Արևմտյան Հայաստանի

ազատագրում: Ալեքսանդր Խատիսյանի բնորոշմամբ՝ մոտ էր «հայոց ազգային ազատագրական փայլուն արշավույսը» (էջ 57): Այս մեջբերումը բարձրացնում է մի շարք հարցեր. Ինչի՞ արդյունքում էին ձևավորվել նման համոզմունքները, ի՞նչ շահերից ելնելով կայսրությունը պետք է մեկ այլ կայսրության հետ պատերազմական նվաճումների արդյունքում ենթակա ժողովրդի համար ստեղծեր միացյալ կենսունակ տարածք: Ռուսական պաշտոնական փաստաթղթերում, բարձրաստիճան պաշտոնյաների նամակագրություններում ու հուշերում նման ծրագրերի և ռազմավարության մասին որևէ հիշատակում գոյություն չունի, ի տարբերություն հրապարակախոսական, գեղարվեստական, գրականագիտական խոսույթի, որտեղ Խաչատուր Աբովյանից մինչև Զորի Բալայան նման ծրագիրը սահմանափակվում է երազանքներով ու բարի ցանկություններով:

1917թ. Փետրվարին տիրող համընդհանուր ոգևորությունը կարճ ժամանակում վեր հանեց միջկուսակցական, միջխամբային, ինչպես նաև՝ ազգամիջյան լուրջ հակասություններ, որտեղ, Կարո Սասունիի բնորոշմամբ, «վրացին, թուրք-թաթարն ու հայը իրենց տեղն ու դերն էին որոշում» (էջ 70):

Աշխատանքի այս բացող գլխում պարզաբանվում է Հայ ազգային խորհրդի ժողովում տիրող իրավիճակը, երբ ամեն մի խումբ իր շահերն է առաջ տանում՝ ունենալով թյուր պատկերացում համաշխարհային պատերազմի ֆոնին ընթացող սրընթաց փոփոխությունների մասին, որն իր անիվների տակ ի գորու էր ճզմել ոչ միայն փոքրաթիվ ժողովուրդներին, այլև՝ հսկայական կայսրություններ: Եզակի գործիչներ, ինչպիսիք էին Ռոստոմը և Համբարձում Առաքելյանը, կանխատեսում էին ահագնացող վտանգը, սակայն նրանց ձայնը համընդհանուր էյֆորիայի պայմաններում լսելի և ընդունելի չեղավ մեծամասնության համար: Այս համատեքստում խորհրդանշական է գորավար Անդրանիկի

քննադական ելույթը, որտեղ նա ասում է. «Ժողովը չի զբաղվում հայ ժողովրդի համար կենսական նշանակություն ունեցող հարցերով, այլ կուսակցական հաշիվներով ու կրքերով է առաջնորդվում: Մեր առջև ցցված է հայ ժողովրդի ֆիզիկական կացությունը պահպանելու մեծ հարցը. դուք այս մասին կարծես չեք մտահոգվում և տարված եք միմիայն սոցիալիստական գաղափարներով» (էջ 74): Այս դրվագը լավագույնս ցույց է տալիս խնդիրների գնահատման տեսանկյունից պայմանական հայ էլիտայի և ժողովրդի միջև գոյություն ունեցող անջրպետը, երևույթ, որին ականատես ենք լինում նաև այսօր:

Երկրորդ գլխում հեղինակը հստակորեն ցույց է տալիս, թե ինչ պայմաններում, ինչ կրթական հաստատություններում ու միջավայրում էին ձևավորվել հայ մտավորականության պատկերացումներն ու համոզմունքները սոցիալիզմի տարբեր դրսևորումների, ընթացող գործընթացների և ապագայի տեսլականի վերաբերյալ: Շատերի համար գերակայող է դառնում կարծիքն առ այն, որ սոցիալիզմի հաղթանակը կլուծի հայկական հարցը (էջ 86): Ավելին, հեղինակը բավականին մանրամասն վերլուծում է սոցիալիզմի գաղափարի հիմնական տեսաբանների (Մարքս, Լենին, Պլեխանով և այլք) մոտեցումները, սոցիալիզմի տարբեր հոսանքների ու ուղղությունների (ուտոպիստական սոցիալիզմ, մարքսիզմ, լենինիզմ, սոցիալ անարխիզմ և այլն) ձևավորման հիմքերը, դրանց միջև առկա լուրջ հակասությունները: Սկսած 19-րդ դարի կեսերից՝ հայ մտավորականությունը անմասն չէր սոցիալիստական գաղափարախոսության վերաբերյալ քննարկումներից: Ավելին՝ Եվրոպայում ձևավորվող սոցիալիստական կուսակցություններին զուգընթաց հայկական միջավայրում նույնպես ձևավորվում են նմանատիպ կուսակցություններ: Հեղինակի բնորոշմամբ հայ կուսակցությունների առաջացումը պետք է դիտարկել

սոցիալիստական կուսակցությունների աճի համատեքստում (էջ 88-89): Մենք իմանում ենք, որ հայ մտավորականության շրջանում ուսյալ ու գրագետ գործիչների ու գաղափարների կրողների պակաս չի եղել, սակայն միաժամանակ անկախությանն ու պետականության գաղափարի նկատմամբ թերահավատությունը առկա է մեծամասնության մոտ: Նույնիսկ իրենց ազգային համարող կուսակցությունները ավելի հակված էին տեսնել երկիրը հզոր պետության կազմում: Հետաքրքրական է այն, որ, անկախ սոցիալիզմի ուղղությունից, սոցիալիզմի բոլոր տեսաբանների համար կենտրոնական են համարվում կապիտալի, դրա բաշխման, արտադրական ուժերի, բանվոր դասակարգի, դասակարգային պայքարի հարցերը, երևույթներ, որոնք հայ բնակչության համար (հատկապես Կովկասյան Հայաստանի տարածքում) օբյեկտիվ կերպով ոչ միայն չէին հասունացել, այլ որոշ առումով նույնիսկ բացակայում էին: Հայ մտավորականների շրջանում ընթացող ազգ թե՞ դասակարգ բանավեճը բավականին դիպուկ բնորոշում է հայ գործիչների՝ ժամանակի միտումներին ու տենդենցներին տուրք տալու, դրանցից անմասն չմնալու և առաջադեմ լինելու ցանկությունը:

Ավելի քան արդիական է երկրորդ գլխում ներկայացված ՀՅԴ գործունեության լուսաբանումը խորհրդահայ և ամիրկահայ պատմագրության կողմից, ինչը ցույց է տալիս պատմական գիտության և պրոպագանդայի տարբերությունը:

Երրորդ գլուխը, որը կոչվում է «Լենինն ու Արևմտյան Հայաստանի խնդիրը», հեղինակը ցույց է տալիս լենինյան հայացքների զարգացումն ու կերպափոխումը պատերազմի, խաղաղության, ազգային հարցի, դասակարգային պայքարի վերաբերյալ: Լենինը համոզված էր, որ պատերազմն ինքնին կայսերապաշտական բնույթ է կրում, և, հետևաբար, պետք է պատերազմել ընդդեմ բուրժուանների: Վերը նշված հարցերի շուրջ

բավականին դրամատիկ ձևով ներկայացված է դեռ 1914 թ. Լոզանում Լենինի և Պլեխանովի միջև տեղի ունեցած բանավեճը, որտեղ Պլեխանովը, չդավաճանելով բանվոր դասակարգի շահերը, միաժամանակ հանդես էր գալիս պատերազմում պաշտպանվող կողմերի (Ռուսաստան, Ֆրանսիա) հաղթանակի դիրքերից: Իսկ Լենինը պնդում էր, որ պատերազմը ծառայում է բուժուագիայի զարգացման համար, և սոցիալիստի իրական քայլը պետք է լինի կեղծ ազգային պատերազմի դեմ պայքարը, որը կարող է վերածվել բանվոր և իշխող դասերի վճռական բախման (էջ 136): Լենինյան նման մոտեցումն իր վերջնական ձևավորումը ստացավ «հաշտություն առանց բռնակցումների և փոխհատուցումների» հայեցակարգում, որը ձևավորվել էր ազգերի ինքնորոշման սկզբունքի հիման վրա:

Հայ մտավորականության շրջանում Լենինյան և պլեխանովյան մոտեցումները քննարկվել են, և բնականաբար մեծամասնության համար պլեխանովյան մոտեցումը եղել է ավելի ընդունելի: Խնդիրը մեծ հաշվով առնչվում էր Արևմտյան Հայաստանի տարածքում ռուսական զորքերի ներկայության կամ դուրս բերելու հարցին (էջ 137): Նման դիտարկումը շատ դիպուկ բնորոշում է իր ժամանակաշրջանին հատուկ և հետագայում հայ քաղաքական մտքի տրամաբանության մեջ արմատացած այն միտումը, որը թե՛ լոկալ, թե՛ գլոբալ գործընթացները բացառապես գնահատում է հայամետ կամ հակահայ մոդելով՝ միաժամանակ հրաժարվելով տեսնել ավելի լայն պատկերը: Կարևոր է Միլյուկովի և Լենինի հեռակա բանավեճը տվյալ հայեցակարգի կիրառման վերաբերյալ, որտեղ երկու կողմն էլ շահարկում են Արևմտյան Հայաստանի հարցը, սակայն միաժամանակ դեմ են արտահայտվում Արևմտյան Հայաստանի՝ Կովկասյան Հայաստանին միանալուն (էջ 143):

Դատելով գլխում բերվող բազմաթիվ գրավոր աղբյուրներից՝ հայ մտավորականության շրջանում բավականին լավ էին

պատկերացնում լենինյան հայեցակարգի աղետալի հետևանքները Արևմտյան Հայաստանի ճակատագրի համար: Նույնիսկ հայ բոլշևիկների մոտեցումը լենինյան հայեցակարգի վերաբերյալ միանշանակ չէր. վերջիններիս ջանքերն ուղղված էին արդարացնելու իրենց առաջնորդի մոտեցումը՝ պնդելով, որ ռուսական զորքերի դուրսբերումը կոչված է թուրքահայերին փրկել ռուս բուժուազիայի չարաշահումներից (էջ 164):

Հատկանշական է Վահան Տերյանի և Լենինի գրույցը տվյալ խնդրի մասին: Տերյանի խոսքերով՝ Լենինն իր հայեցակազում ամենևին նկատի չունի Արևմտյան Հայաստանից զորքը հանել առանց հայերի ցանկության: Բնութագրելով Լենինին և Տրոցկուն՝ Տերյանը առաջինին ներկայացնում է որպես լավ և բարի, իսկ երկրորդին՝ չար և կծու, ինչը ցույց է տալիս հայ մեծ պոետի քաղաքական միամտությունը (էջ 163): Սա կարևոր է հասկանալու համար, որ հայ զործիչները և մտավորականները հստակ պատկերացնում էին ընթացող գործընթացների աղետալի հետևանքները, սակայն լենինյան մոտեցման հաղթանակի դեպքում չունեին իրատեսական սեփական օրակարգ այս հարցերի վերաբերյալ:

Չորրորդ գլխում, որը վերնագրված է «Ինքնավարության որոնումներում. ազգ, լեզու, տարածք», հեղինակը, վկայակոչելով ոլորտի մասնագետներին, սահմանում է ինքնավարություն, ազգ, լեզու հասկացությունները, տալիս է դրանց դասակարգումն ու տիպաբանությունը: Գլխում շատ կարևոր կերպով ներկայացված են կոմունիստական կուսակցության՝ հատկապես Ստալինի մոտեցումները ազգային հարցի վերաբերյալ, որը ազգային պայքարը դիտարկում էր որպես բուժուազիայի պայքար սեփական շահերի համար՝ քողարկված ազգայինով, ինչը մարդկանց շեղում էր իրական դասակարգային պայքարից (էջ 172): Ստալինյան մոտեցումը ազգային հարցի լուծումը դիտարկում է տարածքային

ինքնավարության ներդրման շրջանակներում: Այս մոտեցումը, ձևակերպված լինելով տեսականորեն և հետագայում կիրառվելով գործնականում, ստեղծեց լուրջ խնդիրներ, որոնց հետևանքները մինչ օրս որոշիչ դեր են խաղում տարածաշրջանային գործընթացներում:

Մանրամասն ներկայացված են հայ գործիչների և գիտնականների՝ Մանանդյանի, Չիլինգարյանի, Նժդեհի, Շահումյանի մոտեցումները: Դրանք իրավամբ կարելի է համարել 20-րդ դարի հայ քաղաքական մտքի կարևոր գոհարներ, որոնք նյութի խորությամբ և հիմնավորվածությամբ հետ չեն մնում իրենց եվրոպացի գործընկերների գաղափարներից: Այս գլխում վերլուծվում է իրենց արդիականությունը չկորցրած զույգ հասկացությունների՝ պատրիոտիզմ-նացիոնալիզմի և ինտերնացիոնալիզմ-կոսմոպոլիտիզմի իրարամերժ բնույթը, պարզաբանվում են հայ տարբեր քաղաքական կուսակցությունների և հոսանքների պատկերացումները ինքնավարության տարբեր դրսևորումների վերաբերյալ:

1917 թ. Հոկտեմբերյան հեղաշրջումից հետո, որը հռչակեց ազգերի ինքնորոշման իրավունքը, ավելի կարևորվեցին ազգային, տարածքային, լեզվական խնդիրները, քանի որ տվյալ իրավունքը կյանքի կոչելը ենթադրում էր ունենալ մի շարք հարցերի պատասխաններ, իսկ իրավունքի իրականացումը անխուսափելիորեն հանգեցնելու էր տարածաշրջանի ժողովուրդների միջև բախումների, ներքին հակասությունների ու արտաքին միջամտության:

Գլխում փայլուն կերպով ներկայացված են լեզվի կարևորության՝ որպես ինքնության պահպանման գործիքի, մյուս կողմից՝ կայսերական լեզվական քաղաքականության հարցերը, ժամանակի հայ գիտնականների՝ պատմաբան Մանանդյանի և լեզվաբան Մալխասյանցի կարևոր դիտարկումները: Թե՛

կայսերական, թե՛ խոհրդային շրջանում և թե՛ մեր օրերում լեզվական քաղաքականությունը կայսրությունների համար մնում է արդիական ինտեգրացիայի, ասիմիլյացիայի, լեզվակիրների իրավունքների պաշտպանության, առաջխաղացման և զարգացման առումներով:

Առավել քան արդիական են գլխում ներկայացված տարածքի՝ որպես հայրենիք ընկալումը և Կովկասյան Հայաստանը ճակատ,- Արևմտյան Հայաստանը՝ թիկունքմոդելի դիտարկումը՝ ակամա համեմատական անցկացնելով այսօրվա պատումների հետ, երբ որպես թիկունք ընկալվում է Հայաստանի Հանրապետությունը, իսկ ճակատը Արցախն է: 20-րդ դարի հայ քաղաքական մտքին հատուկ աշխարհաքաղաքական տերմինաբանությունը, լինի դա թիկունք-ճակատ, ֆորպոստ թե բաստիոն, սեպ թե ողնաշար, ակամայից երկրի տարածքը դիտարկում է որպես ռազմավարական նշանակություն ունեցող կովան, բնականոն կյանքի համար բարձր ռիսկային գոտի, արտաքին ուժերի հակամարտության թատերաբեմ: Նման մոտեցումը պետության նկատմամբ, որի կարևորագույն տարրերից է տարածքը, վերջինիս զրկում է ինքնուրույն սուբյեկտայնությունից՝ երկրի տարածքը վերածելով օբյեկտի: Գլխում ներկայացված Չիլինգարյանի մոտեցումը, ինչպես նաև՝ Քաջազնունու ելույթը այսպես կոչված «ռեալ պոլիտիկի» հստակ դրսևորումներ են, ինչը, ավաղ, շատ ուշ է տեղի ունեցել մեր քաղաքական էլիտայի շրջանում:

Եզրակացության մեջ հեղինակը բարձրացնում է ուսումնասիրության թերևս կարևորագույն հարցը, այն է՝ որտե՞ղ սխալվեցինք:

Ի թիվս նշված կարևոր արդյունքների՝ նաև պետք է բարձր գնահատել բազմալեզու հարյուրավոր աղբյուրների, արխիվային նյութերի կիրառությունը, հեղինակի գիտական մոտեցումը՝ երևույթները բացատրել գիտական տեսությունների

շրջանակներում: Նաև պետք է փաստել, որ գրքում ներկայացված են մոռացության մատնված մի շարք հայկական կուսակցություններ, խմբեր, կառույցներ և գործիչներ. հատկապես կարևոր է Հայ Ժողովրդական կուսակցության, Սպեցիֆիկների, Հայ սոցիալ-դեմոկրատ բանվորական կուսակցության հիշատակումը, ինչը անհրաժեշտ է ժամանակի ամբողջական պատկերը հասկանալու համար:

Որոշ դիտարկումներ, որոնք հեղինակը կարող է հաշվի առնել աշխատանքի երկրորդ հրատարակության դեպքում: Նախ՝ հետաքրքիր կլիներ իմանալ, թե հայ մտավորականների շրջանում բացի սոցիալիզմներից ու ռուսական կողմնորոշումից արդյոք առկա էին այլ կարծիքներ երկրի ապագայի, զարգացման մոդելների, անվտանգության վերաբերյալ: Ցանկալի կլիներ տվյալ ուսումնասիրության շրջանակներում անդրադառնալ վերը նշվածի վերաբերյալ ժամանակի հակասական գործիչներից Ռուբեն Տեր-Մինասյանի մոտեցումներին, որը չէր բացառում Թուրքիայի հետ համագործակցությունը: Նման մոտեցումը, իհարկե, թե՛ հուզական, թե՛ օբյեկտիվ առումներով դժվարընդունելի է, սակայն մյուս կողմից քաղաքականությունը հնարավորի արվեստն է, և հատատված թեորեմ ը, որ քաղաքականության մեջ չկան հավերժ թշնամիներ և բարեկամներ, այլ կան շահեր, թույլ կտար խուսափել «չարյաց փոքրագույնն» «ընտրելուց», որն իրականում ընտրության հնարավորության բացակայության արդյունք էր:

Ի թիվս մտավորականության շրջանում ընթացող գաղափարական քննարկումների՝ կարևոր կլիներ իմանալ հայ եկեղեցու և հոգևորականության շրջանում գերակայող կարծիքն ընթացող գործընթացների վերաբերյալ:

Եվ վերջապես, աշխատանքը կհարստանա, եթե ուսումնասիրվի և համեմատական կերպով ներկայացվի նաև

կայսրության այլ ժողովուրդների պայքարը, կիրառած մարտավարությունը, հաջողության և պարտության պատճառները:

Տվյալ դիտարկումները որևէ կերպ չեն նսեմացնում աշխատանքի գիտական արժեքը: Աշխատանքը կարևոր է թե՛ ժամանակաշրջանն ուսումնասիրող պատմաբանների, թե՛ քաղաքական գաղափարախոսություններով ու գործընթացներով հետաքրքրվող քաղաքագետների և սոցիոլոգների համար:

Որպես վերջաբան՝ ցանկանում եմ նշել հետևյալը. որևէ գաղափարախոսություն, որևէ հայեցակարգ և տեսլական, որևէ կողմնորոշում ու ռազմաքաղաքական դաշինք, որևէ պայմանագիր և միջազգային որևէ կազմակերպության անդամակցություն դեռ չեն ենթադրում ինքնըստինքյան լուծումներ պետության ինքնիշխանության և անվտանգության ապահովման համար: Դրանք կարող են լինել սոսկ գործիքներ, բայց ոչ երբեք՝ նպատակ: Հստակ ձևակերպված նպատակին, այն է՝ պետության անկախության, ինքնիշխանության և անվտանգության ապահովումը, տարածքի զարգացումն ու բնակչության կենսունակության բարձր աստիճանի ապահովումը, կարելի է հասնել ինստիտուտների և գործուն մեխանիզմների ստեղծմամբ: Նման ուսումնասիրությունը գեներացնում է այն կիրառական գիտելիքը, որը կոչված է ծառայելու գերնպատակին:

Սեակ Քարամյան

Հետազոտող

Երևանի Պետական Համալսարան

sevakkaramyan@gmail.com